

azon véres valóságélményre épült. Valószínűleg éppen ezért nem lehet minőségi különbséget tenni közöttük.

A Monarchia adja meg a három lényegileg különböző, de ingeniózus költői alkat közös vonásainak egész sorát. Gyűlölt a Monarchia, minden intézményével, törvényével együtt, a leplei alatt létrejött és kialakult erkölcsi és világnézeti normákkal, a keretei között létrejött kilátástalanságokkal, reménytelenségekkel, vereségekkel együtt. A három költő ezt látta, ezt érezte, és ezt olvasta polgártársai szemébe. Tehát, Krleža szerint, a Monarchia mint költői és életélmény Ady költészetének — történelmi szempontból — meghatározó mozzanata, de nemcsak e költészet genezisére nézve, hanem irodalomtörténeti helyére és jelentőségére, valamint poétikai és líraelméleti eredményeire és felfedezéseire való tekintettel is.

A négy jelzett líratörténeti tanulmánnyal Krleža meghatározta azt a szellemi, intellektuális és történeti keretet, melyben a költészetéről általában gondolkodott és a horvát költészeti jelenségeket megítélte, ugyanakkor azonban rámutatott Ady költészetének egy mostanáig még nem, vagy csak érintőlegesen (például Lőkös István írásaiban) vizsgált világirodalmi vonatkozására is. Ezért vezethet közelebb Krleža 1930-as Ady-tanulmánya az igazi Adyhoz, s ezért törpülnek el, semmisülnek meg a tanulmány egyes vitára készítő szavai és jelzői.

AZ ÚJABB KRLEŽA-IRODALOMBÓL

IRODALOMTÖRTÉNETI REALIZMUS

Bori Imre: *Miroslav Krleža* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976

Minden monográfia szerzőjének alapkérdése, hogy felismeri-e az elemzés (az irodalomtörténeti leírás) tárgyában, anyagában, egy életműben, egy irodalmi korszakban azt az összefogó, minden részletet és minden kulcskérdést átvilágító nézőpontot, melynek távlatából a mű, a korszak egésze látható be. A közismert alapkérdés megoldásának két lehetséges útja van, vagy a műben (életműben, korszakban) látni meg ezt a minden vonatkozást egységbe hozó középpontot, vagy az elemzés módszerét egységesíteni oly következetességgel, hogy — ha a mű egésze így (esetleg) nem is látható — kialakuljon egy koherens gondolati (irodalomtörténeti) rendszer. Az előbbi a tárgyat tiszteli, az utóbbi önállósodni kíván, az előbbi a leírásra és feltérképezésre törekszik, az utóbbi elméleti

alapvetésre és általánosításra. Mindkét lehetőség azonban véges lehetőség, hiszen bármelyik választása *téves* választás: a tárgyat tisztelő a tárgy kiszolgáltatottjává válhat és elméletileg következetlenné, hiszen az irodalmi anyagot éppen nem a hasonlóság, hanem a sokféleség jellemzi, az elméletet kidolgozó elszakadhat a tárgytól, és végül nem a műről, a korszakról beszél, hanem önmagát fejleszti ki, ha kifejlesztheti. Persze, itt könnyen felmerül a mindent megoldó kompromisszum: a két lehetőség egyeztetése. Csakhogy ez a kompromisszum, mint általában a kompromisszumok, gyakorlatilag képtelenség. A tárgytisztelet kizárja az elméleti következetességet, mert retteg a dogma ördögétől, az elméletiség kizárja a tárgytiszteletet, mert úgyszintén fél, de nem a dogmától, hanem a tárgy sokféleségéből következő viszonylagosságtól.

A monográfia ezért könyörtelen irodalomtörténeti műfaj. Szükséges, de soha be nem fejezhető, elkerülhetetlen, de mindig továbbgondolható, és ezzel vitatható is.

Bori Imre monográfiái (az avantgarde-kötetek, a korai Radnóti-könyv, a Jókai-canulmány, és a legújabb, a Krleža- és a Krúdy-könyv) a szerző irodalomszemléletének egységes (gondolati és érzelmi) realizmusa miatt lehetségesek, és éppen ez mentesíti őt a fenti lehetőségek közötti határozott választástól éppúgy, mint a kompromisszum terhének vállalásától. Miféle gondolati és érzelmi realizmusról van itt szó? Bori Imre abból indul ki, hogy az irodalmi kérdésekre sohasem lehet végérvényes választ adni, legtöbbször nem is érdemes ilyen válaszok után kutatni, elégséges csak a pontos kérdésfeltevésig, a probléma pontos leírásáig eljutni, annál is inkább, mert — miként Lukács György mondta: „minden időnek más görögök kellene, és más középkor, és más reneszánsz” (*Iffjúkori művek*, 317. old.) — az irodalomtörténeti gondolkodás sem más, mint a kérdések mindig megismétlődő, újbóli feltevése, a definitív válaszadás minden reménye nélkül. Bori Imre irodalomtörténeti realizmusának éppen ezért alapkategóriája a *változás*; nemcsak azt tekinti változónak, ami korszakról korszakra az irodalom múltjából problémaként felmerül, hanem azt is, ami egy adott korszakban bizonyosnak, irodalomtörténetileg ellenőrizhetőnek tűnik, a tényeket és adatokat éppúgy, mint a gondolatokat és eszméket. Vagyis, nem törekszik általánosan érvényes fogalmak kidolgozására és meghatározására, de arra sem, hogy egészében elfogadja a tényeket és adatokat, ezek egymásra következtését és belső összefüggését, mint egyetlen célravezető utat. Viszont mindig fel tudja ismerni — hiszen ezt keresi — azokat a belső mozgatókat, amelyek akár a történelemből, akár az írói személyiségből, de legelsősorban az irodalmi alkotás természetéből következően az önmegismerés eszközeivel a művet meghatározzák és definiálják. Ebből következik, hogy Bori Imre nem tiszteli sem az elmélet túlzott fegyelmét, sem pedig a tárgyszerűség (az irodalomtörténeti adat) kerlelhetetlen bizonyosságát. Sokkal inkább tiszteli az önálló (személyes) megközelítés belső parancsát. Kiindu-

lópontja ezért a műhöz, az irodalomtörténet egy korszakához fűződő bensőséges kapcsolat, ami az irodalomtörténész személyiségéből, érzései-ből, gondolkodásának sokféle vezető szálaiból tevődik össze. Irodalomtörténeti realizmusa ezért mondható érzelminek is.

A Krleža-monográfia — és a legújabb Bori-könyv, a *Krúdy Gyula* is — ennek a kutatási és elemzési módszerre fejlesztett irodalomtörténeti gyakorlatának érett műve. A (természetes) tényiszület nem nehezebb el mondatait és gondolatait lábjegyzetekkel és (gyakran felesleges) adatközlésekkel, az elmélet viszont nem viszi távolra választott tárgyától: a mű, az életmű közelében marad, az életmű kínálta keretek között, és ott tájékozódik biztonságosan, onnan tekint ki a tárgyat feltételező „külső” (történelmi, társadalmi, életrajzi) adatokra, és onnan keres kapcsolódási pontokat az elmélet, az általánosítás kérdései felé is. A kritika tolvajnyelvén műközpontúnak mondják ezt a látszólag „laza”, de éppen szigorúan következetes lazaságában (az irodalomtörténetben is lehetségesek a paradoxonok!) eredményes módszert. (Oly sokszor és oly sokféleképpen használják mostanában a műközpontúság fogalmát — mindenre rámondják, ami hagyományosan nem irodalomtörténet —, hogy nehez már megszabadulni a fogalom ironikus hangzásától.) Bori Imre éppen irodalomtörténeti realizmusának közönye fejleszthette tovább ezt a módszert, olyannyira, hogy kevésnek, sőt ellentmondásosnak tűnik továbbra is műközpontúságról beszélni az ő, annyira sajátos és egyéni módszerével kapcsolatban. Mégpedig a történelem, a történelmi látás felé fejlesztette tovább a módszert, oly módon, hogy mindig kiemeli, a mű a történelmi összefüggések rendszerében létezik, de jelentése ezzel nem merül ki, lényegét, mű voltát a belső értékek (elsősorban a jelentésösszefüggések) távlatából láthatjuk meg.

Bori Imre Miroslav Krleža életművében egy olyan írói alkotót ismert meg, akihez — érzelmileg és gondolatilag is — szorosan kötődhetett, mégpedig mind Ady költészetének Krležához vezető szálaát követve, mind pedig a magyar és a Kelet-Közép-Európai történelem (a forradalmak) útjain. Ezért rajzolhatott meg egy olyan Krleža-képet, mely határozott vonásaival teljes és meggyőző arckép, ugyanakkor azonban — részleteiben — a megszokott Krleža-portrékhoz viszonyítva eltérő is: eltér például a krlezei életmű Sinkó Ervin által javasolt ciklikus elrendezésének elveitől is. Eltérései azonban elsősorban abban mutatkoznak meg, hogy nem a teljes életmű feltérképezését tekintette feladatának, hanem az életmű kritikai és irodalomtörténeti, személyes és érzelmi *megbódítását*. Monográfiája ezért egészében Krleža életművének egy sajátos, ha úgy tetszik „nem-monografikus” olvasata és megismerése. Lépésről lépésre követi az életmű kialakulását, a művet műre építő írói fejlődés vonalát rajzolja meg, mégpedig hagyományosan, az irodalmi műfajok vagy a műfajok közötti összefüggések fejezetekre való elkülönítésével. Így Bori Imre irodalomtörténeti gondolatmenete egészében párhuzamos

az írói fejlődés menetével; ahogyan Miroslav Krleža felfedezte önmaga számára, és ahogyan kifejlesztette, majd eljettette az egyes írói közlésformákat, úgy jegyzi le Bori Imre is az életmű állomásait, miközben mindig az egyes műre összpontosít, az egyes írói fejlődésszakasz — szerinte — kiemelkedés a továbblépést is magába foglaló műveire. Mintha az írói világkép drámai kibontakozásának felvonásait írná meg. De eközben arról sem feledkezik meg, hogy az életművet nemcsak jól vagy kevésbé megbízhatóan elválasztható művek csoportjai alkotják, hanem a motívumok, a képek, a költői gondolatok művek és korszakok határait átlépő összefüggései is, s ezért jelzi mindig, hogy hol és milyen formában ismétlődnek a krlezei gondolkodás hangsúlyos vagy huzamosabban időszersűsített jegyei. Ezért az a módszer, ahogyan Bori Imre meghódítja Krleža életművét, az első lépésektől a summának tekintett *Zászlókéig*, egyszerre tekinthető az életmű folyamatossága leírásának és irodalomtörténeti behálózásának is.

Hogy az ilyen módszerrel élő meghódításnak és elsajátításnak hátrányai is vannak? Például abban, hogy Bori Imre nem törekszik a következetes fogalmi meghatározásra, sem az egynemű filológizálásra, inkább a közvetlen olvasás, láthatóan az újraolvasás élményeiről számol be. Minnek következtében monográfiájának mozaikos felépítése válik láthatóvá. Mindez kifogásolható, de szem előtt kell tartani, hogy olvasásélményei sohasem egyszerű élménybeszámolók, hogy sohasem közül irodalomtörténetileg vagy kritikailag ellenőrizhetetlen impressziókat. Viszont monográfiájának minden mondatában megőrzi, és határozott formában ki is mondja a műhöz való érzelmi (élményi) kötődését. Ez zavarhatja az irodalomtörténeti puritánokat, de azokat, akik az irodalmat állandóan változó, dinamikus, időben és térben mindig alakuló, *élő* szervezetnek tekintik, nem riaszthatja el; sőt...

Hiszzen Bori Imre irodalomtörténeti nézőpontja ezért lehet egyszerre változatos és egységes is. Változatos, mert a mű természetétől, jellegétől függően alakítja ki a megközelítést, a leírást, az olvasás-élmény közlésének látószögét, eközben a legritábban lép ki az írói önmegnevezés jelenléteireiből (ezért hivatkozik monográfiájában oly sokszor Krleža tanulmányaira és naplóira), ugyanakkor azonban a különböző látószögekből kiindulva szinte mindig ugyanazt igyekszik felfedezni a művek egészében, mégpedig legszorosabban a mű tartalmi vonatkozásaihoz kötődve. Bori Imre számára elsősorban a tartalom jelent élményt, ezért idéz gyakran az idézet közvetlenebb elemzése nélkül, ezért foglalkozik oly behatóan a regény- és drámahősök alkati kérdéseivel, valamint a mű jelenlétének történelmi összefüggéseivel. Irodalmi élményei elsősorban tartalmi élmények. Ezért szól viszonylag ritkábban, vagy ezért mond kevesebbet a tartalom megformálásának eszközeiről, azokról a nyelvi és stilisztikai összefüggésekről, melyek nélkül, bizonyosan, a tartalom nem válhatna élménnyé.

Eppen ez jelzi, hogy az értékelés ennek az irodalomtörténeti realizmusnak immanens, de nem kiemelt és nem hangsúlyozott része. Egyrészt a művekhez való érzelmi kötődés, másrészt viszont a tartalom kiemelt mozzanatai iránt való szenvedélyes érdeklődés már jelzi az értéktételeket is, bár elemzései során sohasem mondja ki szó szerint, nyilván arra számítva, hogy sohasem mindegy, mit, milyen mértékben és milyen hathatósan, körültekintően elemez majd. Az értelmezés, Bori Imre módszerében, értékelés is egyúttal.

Ezért állíthatjuk, hogy Bori Imre értelmezése szerint Krleža életművében központi helyet a versek és a próza (elbeszélések, regények) foglalnak el, szemben az általánosan elfogadott nézettel, mely helyet kap ugyan Bori könyvében is, hogy Krleža elsősorban drámaíró. A versekhez és a próza motívumaihoz tér leggyakrabban vissza, akkor is, amikor a korai drámákat és akkor is, amikor a Glembay-ciklust elemzi. Ugyancsak az immanens értéktételre való törekvését bizonyítja, hogy milyen nagy hangsúlyt fektet egész monográfiája során Krleža naplóira és tanulmányaira. A napló (melynek viszonylag teljes kiadását nem is ismerhette, hiszen csak 1977-ben jelent meg) és részben a tanulmányok a krležai világlátás és írói eljárás módszereinek megnevezéséhez és leírásához adnak kiindulópontot és fogódzókat. Vagyis, nem az elméletből, hanem az írói önismeretből kölcsönöz Bori Imre eszközöket az írói látásmód meghatározásához. Ami Krleža életművének viszonylataiban természetes is, egyrészt, mert oly sokszor kellett az írónak önmagát megvédenie, hogy szinte írói korszakától írói korszakáig kényszerült rá az önértelmezésre és önelemzésre, másrészt, mert irodalmi tanulmányai sohasem függetlenek írói gyakorlatától, amint politikai és történelmi nézetei is szoros összefüggésben vannak költői képalkotásával. Vagyis, Krleža nemcsak a művet alkotó verseket, drámákat, regényeket írta meg, hanem következetes és kitartó harcot vívott ezek — irodalmi — érvényesítéséért is, miközben pontosan nevezte meg saját írói gyakorlatát. Mindez azonban „csak” megnevezés, és ha az irodalomtörténész átveszi az önértelmezés fogalmait, akkor valójában a kritikai fogalmak alkalmazásáról, illetve a közvetlen értékelésről, értéktételről mond le. Az irodalomtörténeti realizmus a leírásra törekszik, a művet alkotó elemek megnevezésére és nem az értékelésre. A módszer logikájából következik ez, és lényegében a módszer következetes alkalmazásának és végiggondolásának függvénye.

Hogy lehetséges más szempontú megközelítés is? Nyilván. De ez mit sem változtat azon a tényen, hogy Bori Imre sokaknál biztonságosabb kézzel rajzolta meg Miroszlav Krleža életművének arc- és jellemvonásait. Vagyis — maradjunk Bori Imre gondolatkörében — az irodalomtörténetről, a kritikáról aligha lehet e más szempontok alapján ítélni, e más szempontok alkalmazásával másik monográfiát kell írni. Az irodalomtörténeti és kritikai megközelítésének problémája mindig a választott szempont következetes végiggondolásának kérdése; Bori Imre követke-

zetesen járta végig kidolgozott módszerének és választott nézőpontjának útjait, ezért tekinthető ez a könyv irodalomtörténeti gondolkodása érett művének.

BÁNYAI János

SZINTÉZIS NÉLKÜLI INTERPRETÁCIÓ

Mladen Engelsfeld: *Interpretacija Krležina romana Povratak Filipa Latinovicza*, Liber, Zágráb, 1975

Mladen Engelsfeld könyve a komplex regényelemzés igényével készült. Vállalta tehát azt a nem könnyű feladatot, melyet az irodalmi alkotás interpretálásának munkája ró az elemzőre, s amelynek legfőbb nehézsége épp megvalósíthatatlanságában rejlik. Engelsfeld — mint ahogyan annyian előtte s valószínűleg utána is — megpróbálta a lehetetlent, megpróbálta az irodalomtudomány eszközeivel rekonstruálni egy irodalmi műalkotás adekvát képét. A kritikusnak ilyenkor látszólag egyszerű a dolga: össze kell vetnie az elkészült interpretációt a vizsgált műalkotással, s meg kell határoznia, sikerrel oldotta-e meg az interpretátor a feladatát, magyarul: sikerült-e neki a konkrét műalkotás adekvát képét megteremtene, immár nem szépirodalmi eszközökkel, eljárásokkal, hanem az irodalomtudomány kellékeivel és eljárásaival. Valójában azonban a kritikus feladata sem ilyen egyszerű, hisz az összevetés során magának is az irodalomtudomány eszköztárában kell kutatnia, akarva-akaratlan is bizonyos mértékben interpretátorrá kell válnia, szembe kell néznie mindazokkal a csapdákkal és buktatókkal, melyek az interpretáció szerzője előtt álltak, s egyszerre előtte is megjelentek, hogy munkájának eredményességét állandóan veszélybe sodorják.

Ennek az igazságnak a tudatában — mintegy dacolva is vele — fogunk munkánkhoz, s próbáljuk megfogalmazni Engelsfeld értelmezésének bizonyos fokú bírálatát, mely azonban a konkrét lehetőségek, a hozzáállás s a megmozgatott apparátus szempontjából is csak szerény reagálás, semmiképp sem vitaképes állásfoglalás.

Engelsfeld tudományos igénnyel dolgozik, állításait szövegszerű tények sokaságával igyekszik alátámasztani, azonban a tények meggyőző erejének perdöntő volta ellenére is kétségeket ébreszt bennünk az eljárás eredményessége. Azé az eljárásé, mely leginkább a pozitívizmus immár rég túlhaladott dokumentáló formáit juttatja eszünkbe, már csak azért is, mert a legkülönbözőbb állításokat igazolni hivatott számtalan szövegrészlet — bár dokumentumként sorakoztatja fel őket nagy számban a